

9. ПРОБЛЕМИ ІСЛАМУ УКРАЇНИ В ЇЇ НАУКОВОМУ ВІДТВОРЕННІ

Сучасна Україна разом з країнами Балканського півострова належить до групи європейських країн, які мають власне корінне мусульманське населення. Іслам на теренах України нараховує понад тисячолітню історію. Першими мусульманами, які систематично жили або кочували землями нинішньої України, були степовики (поховання пращурів осетинів-алан за мусульманським обрядом археологи датують VII-VIII століттями). Його носіями є волзькі й кримські татари (нині 57% від загальної чисельності мусульман України), представники кавказько-іберійської мовної групи, невеликі діаспорні об'єднання інших торкомовних народів та деякі етнічні українці, білоруси і росіяни.

Релігійне життя мусульман в Україні нині помітно відроджується. За умов забезпечення державою релігійних свобод мусульмани здобули можливість вільно словидувати свою релігію, задовольняти релігійні потреби, здійснювати ісламські обряди, відроджувати мусульманські святині та місця для молитви. Чисельність мусульман в Україні є об'єктом певних маніпуляцій, оскільки точні підрахунки їх не проводилися, а тому навіть в науковій літературі можна зустріти цифри від 0,9 тисяч до 2 млн. Це - здебільшого суїтські ханігійського напрямку. Українські мусульмани на початок 2007 року об'єднані в 1101 зареєстровану і незареєстровану релігійну громаду у різних областях країни. Проте єдиної організаційної структури ця конфесія не набула. На сьогодні офіційно діють три зареєстровані центри: Духовне Управління мусульман України (ДУМУ), Духовне Управління мусульман Криму (ДУМК), Духовний Центр мусульман України (ДЦМУ) та один незареєстрована спільнота — Об'єднання незалежних мусульманських громад (ОНМГ). Названі духовні центри мають свої навчальні заклади і недільні школи (ДУМУ – 1/38; ДУМК – 5/66; ОНМГ – 0/4), випускають релігійну літературу, періодичні видання (ДУМУ – 3; ДУМК – 1; ОНМГ – 3), нещодавно навіть Інтернет ресурси (ДУМУ – <http://www.islamyat.org>).

У зв'язку з бурхливим розвитком української умми зростає інтерес до ісламу як з боку пересічних громадян, так і з боку науковців. Розвиток українського ісламознавства відбувається під впливом європейських традицій, де ісламознавство розвивалось як складова частина схоластики.

Нині можна вже говорити про появу в українському релігійстві ісламознавства як такого. Але воно знаходиться лише на початковій стадії свого формування, оскільки ще незначна кількість

науковців працює в окремих напрямках дослідження ісламу й соціального побуту мусульман України. Значних і ґрунтовних праць, які б досліджували сутність ісламу в Україні, є однинці. При цьому варто досліджувати не лише мусульман Автономного Криму, а й всієї України, аналізувати розвиток умми як частини українського суспільства.

Відсутність наукових відділів та кафедр з ісламознавства в інститутах Академії наук та в університетах країни веде зумовлене вивчення мусульманських проблем лише окремими науковцями-одинаками (та й то часто на рівні простого ентузіазму). В українській академічній науці стоїть гостра нестача спеціалістів з мусульманської релігії, культури, мови. На наш погляд, вже давно виникла потреба створення на базі Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України відділу ісламознавства, який би водночас об'єднав навколо себе дослідників ісламу з різних наукових інституцій країни. Поява Всеукраїнської громадської організації “Український центр ісламознавства”, який очолює кандидат філософських наук М. Киришко, це лише часткове відродження давніх традицій українського ісламознавства.

Сучасні дослідження ісламу й життя мусульманської спільноти спираються на певну вітчизняну традицію. Початки осмислення світу ісламу маємо ще у церковних полемічних трактатах з пригаманню їм місіонерською тенденційністю. Серед них варто насамперед назвати вільний переклад полемічного трактату “Алкоран Магомета, знищений Кохелетом” ректора Києво-Могилянської колегії Іоанкія Галатовського (кінець XVII ст.). Це – перший в українській літературі твір, присвячений безпосередньо Корану. Окремі аспекти контактів України з мусульманськими сусідами розглядалися у багатьох працях Дмитра Яворницького та Михайла Грушевського, зокрема в монографії “Отношения между Запорожьем и Крымом” (Одеса, 1895). Однак найвищою розвитку українське ісламознавство досягло у школі Атаангела Кримського, яку було насильницьки ліквідовано як науковий напрям у 30-тих роках XX ст. у зв'язку з її нібито “релігійним ухилом”.²⁵⁴ Йому належать праці, які становлять базу для сучасних досліджень ісламу й релігійності мусульман.²⁵⁵ У 90-ті роки м. ст., після тривалої

²⁵⁴ Киришко Н. И. Украина отмечает годовщину выдающегося исламоведа // Арраид.- 2001. - № 1; Исламознавчі студії в науковій спадщині академіка А. Кримського // Українське релігієзнавство.- 2004.- №3-4.

²⁵⁵ Кримський А. Ю. Мусульманство і його будучність.- Львів, 1904; Кримський А. О книге пастора Иоганна Гаури “Ислам в его влиянии на жизнь его последователей”.- М., 1896; Кримський А. Источники для истории Мохаммеда и

перерви, з'явилися перші публікації з питань ісламу (Лубський В.І. Сучасний іслам і питання війни та миру.- К., 1990). В Інституті філософії НАН України були захищені дві дисертації – Юрія Петраша та Амангуль Тойлієвої з мусульманської проблематики²⁵⁶ (права дисертантами нинішнього зарубіжжя), було створено Інститут сходознавства ім. А. Кримського, який серед об'єктів свого наукового дослідження має й іслам.

У подальшому дослідження ісламу розпочалися за рядом напрямів, а саме:

- ✓ Дослідження Корану – священої книги ісламу. Це, насамперед, праці Я.Полотнюка²⁵⁷, який нещодавно переклав „Коран” українською, В.Рибалкіна і В.Лубського.²⁵⁸ Особливо слід відзначити першу і єдину в Україні працю, присвячену тафсіру (коментуванню „Корану”), здійснену Т.Приходько.²⁵⁹
- ✓ Започатковано вивчення окремих течій в ісламі. Так, дослідженню важливого документа шіїзму присвячена праця

література о нем.- М., 1902; Крымский А. Е. История мусульманства. Самостоятельные очерки, обработки и дополненные переводы из Дохи и Гольдизера.- М., 1904; Крымский А. Е. Суры старейшего периода. Перевод и объяснения // Лекции по Корану, читанные в 1905 г. Приложение к “Истории мусульманства”.- М., 1905.

²⁵⁶ Петраш Ю. Г. Социально-мировоззренческая сущность идеи святости, культура святых в исламе и его проявления в современных условиях (регион Средней Азии). Дис. ... докт. филос. наук.- К., 1990; Тойлиева А. М. Советская семейная обрядность как фактор секуляризации бытовых традиций и обрядов туркменского народа. Дис. ... канд. филос. наук.- К., 1990; Полотнюк Я. С. Священна Книга ісламу // Всесвіт.- 1990.- № 6; Рибалкін В. С. Коран // Українська літературна енциклопедія.- Т.2.- К., 1990; Рибалкін В. С. Арабська лінгвістическа традиція: класическє концепції и их современная интерпретация. Дис. ... д.филос.н.- К., 2000.

²⁵⁷ Полотнюк Я. С. Коран Українською // ukraine.org/main/uasrim/semena.htm.
²⁵⁸ Полотнюк Я. С. Священна Книга ісламу // Всесвіт.- 1990. - № 6; Рибалкін В. С. Коран // Українська літературна енциклопедія.- Т.2.- К., 1990; Рибалкін В. С. Арабська лінгвістическа традиція: класическє концепції и их современная интерпретация. Дис. ... докт. филос. наук.- К., 2000; Рибалкін В. С. Арабська лінгвістическа традиція. Истоки, творцы, концепции.- К., 2000; Лубський В. И. Священне книги мусульман как историко-литературные памятники.- К., 1992.
²⁵⁹ Приходько Т. Б. Розвиток мусульманської традиції коментування Корану (XV століття): на прикладі пояснення есхатологічних сюжетів. Дис. ... канд. істор. наук.- К., 1996.

Ю.В. Гамоцької²⁶⁰. Серед досліджень містично-аскетичних течій ісламу необхідно відзначити праці О.Яроша, С.Ткача, О.Мартиненка, Є.Бахревського²⁶¹ та інших.

Останні тридцять років зростає роль політичного ісламу та політичних мусульманських угруповань, що не могло не привернути уваги з боку академічної науки. В даному напрямку працюють Л.Маєвська, І.Куліш, О.Богомолов, А.Канах та інші дослідники²⁶². Питання війни і миру у своїх працях з історії мусульман висвітлює

---

²⁶⁰ Гамоцька Ю. В. Компендіум імамських хадісів ал-Кунаїні // Східний світ.- 2000.- № 2; Гамоцька Ю. Етапи формування шіїтського корпусу хадісів // Східний світ.- 2000.- № 1; Гамоцька Ю.В. Імамат та пророцтво в шіїтському богослов'ї // Східний світ.- 2001.- № 2; Гамоцька Ю.В. Концепція релігійної влади в шіїзмі (за твором Абу Джа'фара ал-Куліні “Компендіум із богословської науки”, X ст. Дис. ...к.істор.н.- К., 2004.

²⁶¹ Ярош О. Суфії: два шляхи до бога //Людина і світ.- 1999.- №3-4; Ткач С. Суфізм - містично-аскетична течія в ісламі // Людина і світ.- 2002.- №6; Ярош О. Концепція “Досконалої людини” в трактаті Ізмаїла Хаккі Бурсеві “Луббу-л-лубб”: до питання про рецепцію ідей Ібн-Арабі у середовищі торкомовних суфіїв // Українське релігізнавство.- 2004.- №3-4; Ярош О. Ісламський суфізм і “неосуфізм” у Західній Європі // Українське релігізнавство.- 2006.- №37; Мартыненко О. Суфийская традиция в контексте модернизации ислама // Религия и гражданское общество: через межкультурные коммуникации – к диалогу цивилизаций. Сборник научных трудов V международного семинара 26-28 октября 2005 г., г. Ялта / Под ред. Сеношкиной Т.А.- Симферополь, 2006; Бахревский Е.В; Суфизм в Крыму (по материалам книги путешественной Эвлии Челеби)// Проблемы истории и археологии Крыма.- 1996.- №1.

²⁶² Лубський В.І., Куліш І.В. Соціально-історичні та політичні джерела виникнення ісламського фундаменталізму // Українське релігізнавство – 2004 – № 3-4; Канах А. Відносини “Захід – Схід” через призму ісламського фундаменталізму // Українське релігізнавство – 2006 – № 37; Куліш І. Соціально-історичні та політичні джерела виникнення ісламського фундаменталізму // Іслам і Україна: роботи учасників Першого Всеукраїнського ім. А. Кримського конкурсу ісламознавчих досліджень молодих учених.- К., 2005; Куліш І.В. Ісламський фундаменталізм: релігійно-політична сутність і форми прояву (на матеріалах Арабської Республіки Єгипет). Дис...к.филос.н.- К., 2003; Ісламські інститути // Богомолов О.В., Данилов С.І., Семиволос І.М., Яворська Г.М.- К., 2005; Маєвська Л.Б. Про діяльність в Україні мусульманських релігійних організацій // Українське релігізнавство – 2004 – № 3-4; Маєвська Л.Б. Роль екстремістських організацій у формуванні негативних уявлень про іслам // Українське релігізнавство – 2004 – № 3-4.

В.Лубський, К. Семчинський, І.Гімадугін²⁶³ та інші.

Розробці політологічного підходу до вивчення взаємозв'язку ісламу зі світовою політикою та політичними процесами в окремих країнах значну увагу приділяють Р.Джангужин, М.Кирюшко, О.Богомолов, І.Семиволов, П.Ігнат'єв, М.Альфакі, Н.Октем та інші.²⁶⁴

З'являються перші публікації, присвячені ролі ісламу у світовій

²⁶³ В.І.Лубський Проблеми війни і миру в контексті віроповчальних систем основних релігій світу. Дис. ...д.філос.н.- К.,1997; Семчинський К.В. Проблеми війни у працях ісламських мислителів ХХ століття // Українське релігієзнавство – 2004 – № 3-4; Семчинський К.В. Компаративний аналіз доктрин “справедливої війни” в ісламі та християнстві // Українське релігієзнавство – 2006 – № 37; Семчинський К.В. Онтологія релігійно-філософських концептів війни і миру в християнстві ті ісламі. Дис. ...к.філос.н.- К., 2005; Лубський В.І. Сучасний іслам і питання війни і миру.- К., 1990; Гімадугін І. Военно-політична концепція в ісламі // Українське релігієзнавство – 2004 – № 3-4.

²⁶⁴ Джангужин Р. Исламське питання в Центральній Азії // Центральна Азія: геостратегічний аналіз та можливість для України.- К., 2001; Джангужин Р. Конфесіональна самоідентифікація як спосіб орієнтації в соціально-політическом пространстві: к проблеме становления политического ислама в Украине // Дуслык.- 2001.- № 1; Джангужин Р. Аналіз ситуації в Афганістані та її можливі наслідки для України // Контекст.- 2001.- № 8; Джангужин Р. Проблеми радикального ісламу в Центральній Азії: погляд з України // Контекст.- 2001.- № 11; Джангужин Р. Современный ислам на территории СНГ // Диалог цивилизаций: исторический опыт и перспективы XX века.- М., 2002; Джангужин Р. Трансвааль, Трансвааль, страна моя...(К военным конфликтам в Ферганской долине) // Журнал Института СНГ (Москва), электронная версия www.iicas.com/2001.- Январь; Кирюшко М. Ислам в контексті взаємовідносин України з мусульманськими країнами // ООН і майбутні покоління.- К., 1996; Богомолов О. Політичний іслам. Деякі особливості ісламського фундаменталізму та його перспективи на території колишнього Радянського Союзу // Східний світ.- 2000.- № 1; Семиволов І. Формування образу ворога в Ізраїлі та його вплив на мирний процес // VI сходові читання А.Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції.- К., 2002; Ігнат'єв П.М. Хашемітське королівство Йорданія на геополітичній карті Близького Сходу // Східний світ.- 2003.- № 1; Кирюшко Н.И. Новые диссертации по исламу // Аррайд.- 2006.- №1; Октем Н. Релігія в Туреччині // Людина і світ.- 2002; Альфаки М. Трансформація арабського мира в контексте реальностей нової соціокультурної парадигми: идеологический аспект // Культура народов Причерноморья.- 2001.- №15; Альфакі М.Ф.А. Соціокультурні процеси в сучасному арабському світі: зміна основних парадигм.- Дис. ...к.філос.н.- Сімферополь,2002.

культури.²⁶⁵

Неабияке історичне та релігійне значення в житті мусульман України мають мусульманські святині та місця для поклонінь. В цій галузі дослідження проводили Е.Крикун, М.Кирюшко, Р.Джабаров²⁶⁶ та інші.

В Україні розпочато дослідження з шариату. Вже існує ряд праць, в яких аналізується окремі складові його елементи. Необхідно тут відзначити напрацювання М.Лубської, В.Кушніренка, О.Авраменка та інших. Всі ці дослідники у своїх наукових розвідках подають новітнє бачення шариату та наголошують на тому, що шариат помилково буде сприймати як традиційну правову систему.²⁶⁷

Сучасні світські, європейські та мусульманські уявлення про жінку та її роль у сімейно-шлюбних відносинах явно не збігаються. Тому зростає необхідність досліджень в галузі коранічних уявлень про місце жінки, сімейно-шлюбних відносин в ісламі та інше. Значний внесок в дослідження сімейно-шлюбних відносин за мусульманського традицією

²⁶⁵ Радівілов Д. А. Ібадитський твір XVI-XVIII ст. “Опис походжень, (обставин) смерті, країв алімів та імамів. Дис. ...к.іст.н.- К., 1998; Вайнтруб И. В. Мусульманський мир середньовіччя: мусульманська цивілізація // Священні лики цивілізацій.- К., 2001; Радівілов Д.А. Ібадити: історична ретроспектива як спосіб доктринальної само ідентифікації // Східний світ.- 2001.- № 2; Кочубей Ю.М. Україна і Схід. Культурні взаємозв'язки України з народами Близького і Середнього Сходу. 1917-1992. Підручний бібліографічний покажчик.- К., 1998; Маленька Т. Суфізм і пантеїзм: перська середньовічна й українська модерна поезія початку ХХ ст. // Східний світ.- 1999.- № 1-2.

²⁶⁶ Кирюшко М. І. Мусульманські святині міста трьох релігій // Людина і світ.- 2000.- № 11-12; Кирюшко М. И. Великие святыни великого народа // Аль-Баян.- 2001.- № 1 и № 2; Крикун Е.В. Памятники крымско-татарской архитектуры 13-20 вв.- Сімферополь, 1998.- 11с.; Джабаров Р. История одной мечети // Аррайд.- 2003.- №13.

²⁶⁷ Лубська М.В. Феномен мусульманського права в сучасних релігійно-правових системах // Українське релігієзнавство.- 2004.- № 3-4; Лубська М.В. Методологічні аспекти реформи сучасного мусульманського права // Українське релігієзнавство.- 2006.- № 37; Кушніренко В.А. Шариат як релігійно-правовий феномен // Наукові записки НАУКМА.- Том 20 : Політичні науки.- 2002; Кушніренко В.А. Шариатська концепція реформування державної системи в ісламських країнах // Людина і політика.- Вип.2.- 2003; Кушніренко В.А. Реформування шариату як основа модернізації ісламської держави в контексті теорії конституціоналізму. Дис. ...к.політ.н.- К., 2004; Авраменко О., Авраменко А. Порівняльний аналіз судових систем України та мусульманських країн // Іслам і Україна.- К., 2005.

внесли Т.Шамсутдінова-Лебедюк, В.Алаєва, Д.Дроздовський, О.Соловей, Д.Шеркутова, С.Матвієнко, О.Южакова, Т.Хазир-Огли²⁶⁸ та ін.

Розпочато систематичні дослідження у галузі історії ісламу, його особливостей на землях сучасної України, зокрема Криму. Тут слід відзначити праці Я.Полотнюка, М.Кирюшко, Ф.Туранлі²⁶⁹ та ін.

Ряд науковців досліджують дуже гостре на сьогоднішній день питання релігійної, тобто мусульманської, освіти. Це – Э. Заредіна, Т. Хазир-Огли, О.Богомолів, С.Данилов, І.Семиволос, В.Ганкевич та інші.²⁷⁰

²⁶⁸ Шамсутдінова-Лебедюк Т.Н. Глобалізація та реальна практика сімейно-плібноних відносин у сучасних мусульманських країнах // Українське релігієзнавство – 2004 – № 3-4; Шамсутдінова-Лебедюк Т.Н. Сімейно-плібноні відносини в ісламі: релігійний аспект Дис. ...к.філос.н.- К., 2005; Алаєва В. Многожонство – прихоть, роскошь или суровая необходимость? // Наука и религия.– 1995.- №3; Шеркутова Д. Женский терроризм как социальное явление // Проблемы управления многоэтничными сообществами в условиях глобализационных и цивилизационных вызовов.- Симферополь, 2006; Дроздовський Д.І., Матвієнко С.В. Місце і роль жінки у країнах ісламського світу та в українській культурі в історично-релігійних типологічних і генетичних зв'язках // www.islam.in.ua; Соловей О. Жінка в сучасному мусульманському світі // XXI століття: альтернативи моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія.- К., 2004; Южакова О. Іслам і стан сучасної мусульманки // Там само; Хазир-Огли Т. Аналіз гендерних відносин крізь призму громадянської думки в Україні та світі (ісламський чинник) // www.islam.in.ua; Кушова Т.М. М.Каддафі о месте и роли женщины в современном мусульманском мире XXI столетия: альтернативы модели развития суспільства. Третя світова теорія.- К., 2004.

²⁶⁹ Полотнюк Я. Мусульманська культура на території сучасної України // Історія релігій в Україні.- Вип.3.- Львів, 1993; Полотнюк Я. Кримське ханство в контексті ідеологічного змісту тюрксько-мусульманської культури // Історія релігій в Україні.- Вип.4.- Львів, 1994; Кирюшко М. Іслам на українських землях // Історія релігій в Україні.- К., 1999; Кирюшко М. Принципи вивчення історії ісламу в Україні // Історія релігій в Україні.- Вип. 5.- Львів, 1995; Кирюшко Н. И. Ислам в Украине: основные этапы истории // Аль Баян.- 1996.- № 1; Кирюшко Н. И. Как Русь-Украина знакомилась с исламом и мусульманами // Аль Баян.- 1996.- № 2; Кирюшко Н. И. Трудные страницы истории: мусульманские народы Причерноморья и Украины в XVI-XV вв. // Аль Баян.- 1996.- № 4; Кирюшко Н. И. Жизнь мусульман в тоталитарном государстве // Аль Баян.- 1996.- № 6; Кирюшко М. Трагедія мусульман у комуністичній тоталітарній державі // Історія релігій в Україні.- Вип. 7.- Львів, 1997; Ферхад Туранлі Стосунки давньоруської держави Київська Русь з Азербайджаном // Східний світ.- 2002.- № 1.

²⁷⁰ Э. Заредина Традиции мусульманского воспитания и формирование нравственно-ценн; Хазир-Огли Т.В. Релігійна освіта в середній школі: політичне

Останніми роками плідно досліджується історія ісламу та мусульманської цивілізації в Криму. Тут особливою ґрунтовністю відзначаються праці О. Бойдової, В.Ганкевича, А.Меметова, В.Григорьянц, Ш.Мухамедьярова та Е. Озенбашлі.²⁷¹

Увагу дослідників привертає вивчення етнічного складу мусульманських громад України. Як відомо, іслам є релігією наднаціональною, але на території України він виявився тісно пов'язаним з національним самозбереженням і відродженням тюркомовних народів, які мешкають на українських землях.²⁷² Особлива роль у збереженні й

рішення та шляхи реалізації // Українське релігієзнавство.- 2005.- №4; Механізм відтворення ісламського знання // Ісламська ідентичність в Україні / Богомолів О.В., Данилов С.І., Семиволос І. М., Яворська Г.М.- К., 2005; Ганкевич В.Ю. Джадидітська реформа прєвіті кримських татар (межа XIX-XX ст.). Автореф. дис. ...д.іст.н.- К., 2000.

²⁷¹ Бойцова О. С. Іслам в Криму: національно-релігійна ідентифікація кримських татар (друга половина XV – кінець XVIII ст.). Дис. ...к.іст.н.- К., 2000; Кирюшко М.І., Бойцова О.Є. Іслам в Криму: релігійно-національна само ідентифікація кримськотатарського народу.- К., 2005; Ганкевич В. Ю. Очерки истории крымско-татарского образования (XIX – начало XX вв.).- Симферополь, 1997; Меметов А. М. Крымские татары: историко-лингвистический очерк.- Симферополь, 1997; Мухамедьяров Ш. Ф. Ислам в Крыму // Боги Тавриды. Очерки истории религии народов Крыма.- Севастополь, 1996; Озенбашлы Э. Крымцы. Сборник работ по истории, этнографии, языку крымских татар.- Симферополь, 1997; Кирюшко М. Роль ісламу в історичних взаєминах кримських татар та українців // Кримські татари: історія і сучасність.- К., 1995; Кирюшко Н. И. Ислам в Крыму. Период Крымского ханства // Аль Баян.- 1996.- № 3; Кирюшко Н. И. Мусульмане України и Крыма в Российской империи // Аль Баян.- 1996.- № 5; Саган О.Н. Етноконфесійний синкретизм в ісламі (на прикладі Криму) // Українське релігієзнавство.- 2006.- № 37; Григорьянц В.Е. О некоторых особенностях процесса возрождения ислама в Крыму // Крим. Историко-публицистический альманах. Вып. 3.- М., 2001; Тищенко Ю., Піховшек В. Повернення кримських татар. Хроніка подій.- К., 1999; Колодний А.М. Іслам в контексті політичних реалій Криму // Українське релігієзнавство.- 2006.- № 37; Беліцер Н. Міжетнічні відносини та ісламський чинник у Криму // <http://criteatau.org.ua/project/islam/zhanguzhin.html>; Бобовникова Л., Малфеев Л. Проблема политической стабилизации многоэтничного общества (опыт Крыма) // Проблемы управления многоэтничными сообществами в условиях глобализационных и цивилизационных вызовов.- Симферополь, 2006; Златорук С.І. Етноконфесійні проблеми Криму: сучасний контекст // Українське релігієзнавство.- 2004.- № 3-4.

²⁷² Галеева М.Г. По следам древних предков: репортаж о киевских татарах.- К., 2000; Кирюшко М. Етнозберегаюча роль ісламу в житті тюркомовних народів

відродженні ісламської традиції належить в Україні кримським та волзьким татарам, а також представникам діаспорних груп інших 20-ти тюркомовних народів. Значна частина мусульманських етносів мешкає на землях сучасної України вже багато століть (насамперед, це - кримські, а пізніше й волзькі татари), інші ж оселились в Україні відносно відносно пізніше (чеченці, киргизи, курди, узбеки та деякі інші). Практично всі вони, за винятком хіба що гагаузів, традиційно сповідують іслам. Від середини 80-х років минулого століття у нашій країні поселилися й турки-месхетинці. З'явилися у мусульманських громадах і перші представники етнічних українців, а також росіяни, які за власною волею обрали іслам. З'явилися наукові праці, які містять результати вивчення релігійного життя окремих народів. Почалося вивчення релігійного життя в Україні волзьких татар.²⁷³ Місце ісламу в етнічному самозбереженні турків-месхетинців досліджує Т. Клиниченко.

Відзначимо, що особливо складно аналізувати процеси у мусульманському середовищі, які продовжуються і далекі від свого завершення. Складність, зокрема, полягає в тому, що мусульмани України живуть переважно дисперсно у різних областях, містах та селах. Проте маємо й міста компактного поселення мусульман. Насамперед, це – Автономна Республіка Крим, деякі міста Луганської, Донецької та Херсонської областей. Є мусульмани у таких великих містах як Харків, Київ, Одеса та Вінниця. Громади мусульман діють і на Західних землях України (у Львові та інших містах). Результати дослідження процесів у середовищі мусульман втілюються у серії публікацій, що висвітлюють

України // Етнос і релігія: теорія і контекст сьогодення.- К., 1998; Кирюшко Н. И. Ислам и национальное самосохранение тюркоязычных народов в Украине в XX столетии // Аррайд.- 1998.- № 1; Кирюшко М. Ислам в контексті національного відродження тюркомовних народів в Україні // Рибачук М. Ф., Уткін О. І., Кирюшко М. І. Національне відродження і релігія.- К., 1995; Русские, украинцы и крымские татары: поиск основания межэтнического согласия в Крыму // Проблемы управления многоэтничными сообществами в условиях глобализационных вызовов.- Симферополь, 2006; Бойцова О.С. Становище мусульманських громад Севастопольського району у 20-30-ті роки XX століття // Українське релігізнавство.- 2004.- № 3-4; Бекров Н. Кримськотатарська проблема і законодавче забезпечення прав національностей в Україні // Проблеми міграції.- 1999.- №1.

²⁷³ Кирюшко М. Громадське, суспільно-політичне та релігійне життя волзьких татар в Україні // ІПЕНД. Наукові записки.- Вип.15.- К., 2001; Ачкіназі І. В. Кримчаки: проблема формування спільності та її етнічна історія до 1913 р. Автореф. дис. ...к.іст.н.-К., 1999.

сучасний стан мусульманської спільноти в Україні.²⁷⁴

Серед досліджень з ісламу важливе місце займають соціологічні дослідження. Зокрема, цікавим є вивчення релігійності кримських татар, проведене Асоціацією “Аррайд” під керівництвом Н. В. Пророк, Муаза абу Обейда²⁷⁵. У 2003-2004 рр. було здійснене під керівництвом М.Кирюшко комплексне соціологічне дослідження на тему “Мусульмани в українському суспільстві”(Мусульмане в украинском обществе:

---

²⁷⁴ Кирюшко Н. И. Интересен ли ислам украинскому обществу? // Аррайд.- 2000.- № 3; Кирюшко Н. И. Мусульмане в современной Украине: 90-е годы XX столетия // Аррайд.- 2000.- №№ 4, 5, 6; Кирюшко Н. И. Где искать пути к религиозному миру? // Аль Баян.- 2000.- № 3; Кирюшко М. Мусульмани в незалежній Україні // Людина і світ.- 2000.- № 5; Щелокова Т. Ислам в современном Луганском // gazeta.aid.org; Кирюшко М. Исламська освіта і преса – свідчення релігійної свободи для мусульман в Україні // Релігійна свобода: мас-медіа, школа і церква як суспільні фактори утвердження.- К., 2001; Кирюшко М. Мусульмани в християнському середовищі сучасної України // Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні.- К., 2001; Большаков А. Ислам и Украина // Аррайд.- 2001.- №11; Кирюшко М. Релігійна свобода в освіті та пресі мусульман України // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні.- К., 2001; Козловський І.А. Своєрідність розвитку ісламського феномену в умовах Донецького регіону // Українське релігізнавство.- 2004.- № 3-4; Колондний А. Ислам в його українському контексті: актуальність і проблеми дослідження // Українське релігізнавство.- 2004.- № 3-4; Масвська Л.Б. Мусульмани України – невід’ємна частина українського суспільства // Українське релігізнавство.- 2006.- № 37; Федулова В. Исламский фактор в Украине: проблемы и пути их решения // Проблемы управления многоэтничными сообществами в условиях глобализационных и цивилизационных вызовов.- Симферополь, 2006; Канах А. Исламські традиції і державне будівництво в Україні // Українське релігізнавство.- 2004.- № 3-4; Здіорук С.І. Ислам в Україні: сучасні контрверзи етноконфесійного контексту // Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття. Монографія.- К., 2005; Юдин Д., Рустамова О. Мусульмане в сучасному українському обществе // Аррайд.- 2006.- №5; Габриелян О.А. Политические процессы в Крыму (последнее десятилетие XX век).- Симферополь, 2000; Габриелян О.А. Система раннего предупреждения межэтнических конфликтов в Крыму: теоретическое обоснование практики предупреждения конфликтов // Ученые записки Таврического национального университета.- Том 16: Политические науки.- Симферополь, 2003.

²⁷⁵ Результаты социологического исследования. Социально-экономические проблемы крымско-татарского населения Крыма.- К., 1999; Кирюшко М. Ислам у житті кримських татар // Людина і світ.- 2001.- № 1; Кирюшко М. Ислам у житті кримських татар: Соціол. замальовка // Людина і світ.- 2001.- N 1.

социологическое исследование.- К., 2005). У жовтні-грудні 2005 року Молодіжна Асоціація релігізнавців провела дослідження, яке висвітлювало національну, релігійну та соціальну самоідентифікацію студентів кийських навчальних закладів (серед них – і мусульман).²⁷⁶

Іслам займає визначне місце в релігійному просторі сучасної Європи. В більшості країн ЄС іслам є другою чи третьою релігією за кількістю сповідників. Актуальність цього питання привела до активного вивчення досвіду європейських країн українськими науковцями С.Здіорук, Т.Хазир-Огли, Ю. Кочубеєм, М.Бабієм, Т.Сенюшкіною та іншими.²⁷⁷

Загострення світової кризи з проблеми міжконфесійного діалогу дала поштовх до більш глибокого дослідження діалогу між мусульманами й іншими конфесіями. Докладно ці питання висвітлюють

---

²⁷⁶ Кисельов О.С., Кисла Г.О., Серета Г.В. та інші. Національна та релігійна толерантність кийських студентів. Матеріали соціологічного дослідження / За ред. М.І. Корюшка.- К., 2005; Владиченко Л.Д., Кисельов О.С. Світовий мультикультуралізм та проблема толерантності (ісламський чинник) // Українське релігізнавство.- 2006.- № 37.

²⁷⁷ Бабій М.Ю. Ісламський фактор: європейський контекст і міжнародний правовий простір // Українське релігізнавство.- 2006.- № 37; Хазир-Огли Т. “Декларація мусульман Європи” – шлях до діалогу // Релігійна свобода: взаємні держави і релігійних організацій - правові та політичні аспекти. Науковий щорічник.- К., 2006; Сенюшкіна Т.О. Ісламські традиції і державне будівництво в Україні // Українське релігізнавство.- 2004.- № 3-4; Здіорук С. І. Україна, іслам, Європа: сучасний світовий контекст (порівняльний аналіз суспільних і державних орієнтацій мусульман) // Українське релігізнавство.- 2006.- № 37; Хазир-Огли Т. Вплив ісламу на сучасні європейські процеси // Проблеми управління міжконфесійними суспільствами в умовах глобалізаційних і цивілізаційних вызовів.- Симферополь, 2006; Здіорук С.І. Порівняльний аналіз законодавства України і норм міжнародного права у сфері свободи релігії: європейський стандарт // Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України ХХІ століття.- К., 2005; Хазир-Огли Т. Проблеми і перспективи розвитку ісламського віровчення в сучасній Європі // Релігія і громадянське об'єднання через міжкультурні комунікації – к діалогу цивілізацій. Сборник научных трудов / Под ред. Сенюшкіной Т.А.- Симферополь, 2006; Швед В.О. Ісламський світ у зовнішній політиці Євросоюзу в сучасних умовах // Українське релігізнавство.- 2006.- № 37; Хазир-Огли Т. “Євроіслам” – рідка чи вимога часу? // Українське релігізнавство.- 2006.- № 37; Александров Б. Противостояние // Аррайд.- 2006.- № 1; Ісламська ідентичність в Україні / Богомолов О.В., Данилов С.І., Семиволос І.М., Яворська Г.М.- К., 2005; Кочубей Ю.М. “Європейський іслам” чи “Іслам в Європі”: дві концепції в контексті євроінтеграції // Українське релігізнавство.- 2006.- № 37.

у своїх працях Бабій М.Ю.²⁷⁸, Кірюшко М.І.²⁷⁹, Саган О.Н.²⁸⁰ та інші.²⁸¹

Не можна не виділити українських вчених, які працюють в галузі арабської лінгвістичної традиції, а саме С.Боднаря, В.С. Рибалкіна.²⁸²

Суттєвою формою впровадження наукових знань про іслам є підготовка підручників та навчальних посібників для студентів вищих

---

²⁷⁸ Бабій М.Ю. Міжконфесійні відносини в Україні: проблеми нормалізації й оптимізації // Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні.- К., 2005.

²⁷⁹ Кірюшко М.І. Діалог мусульман і християн як складова гармонійних міжконфесійних взаємовідносин // Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні.- К., 2005; Кірюшко М.І. Питання подальшого забезпечення релігійної свободи мусульман України // Релігійна свобода: функціонування релігії в умовах свободи її буття. Науковий щорічник.- К., 2004; Кірюшко Н. Мусульмане і християне: аналіз взаємних і пошуки взаєморозуміння // Аррайд.- 2004.- № 1; Кірюшко М. Мусульмани в християнському середовищі сучасної України // Екуменізм і проблеми міжконфесійних відносин в Україні.- К., 2001.

²⁸⁰ Саган О.Н. Православ'я і іслам: до проблеми богословського діалогу // Українське релігізнавство.- 2004.- № 3-4; Саган О. Сучасні проблеми державно-церковних відносин в Україні: аспекти регулювання чинного законодавства // Релігійна свобода: взаємні держави і релігійних організацій – правові та політичні аспекти. Науковий щорічник.- К., 2006.

²⁸¹ Мусаві-Малекі Ахмед Іслам і діалог між цивілізаціями // Українське релігізнавство.- 2004.- № 3-4; Новиченко М.Р. Про деякі особливості міжконфесійних відносин в Україні // Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні. Збірник наук. матеріалів.- К., 2005; Мурашкін М. Толерантність і упередженість у міжконфесійних відносинах // Релігійна свобода: взаємні держави і релігійних організацій – правові та політичні аспекти. Науковий щорічник.- К., 2006; Александрова О. Схід і Захід в глобальній конкуренції: чи можливий варіант діалогу? // Проблеми управління міжконфесійними суспільствами в умовах глобалізаційних і цивілізаційних вызовів.- Симферополь, 2006; Ган Е. Як відповідати мусульманам.- К., 2002; Ашраф Авад Істина рождається в діалозі // Аррайд.- №3.- 2002; Мусульмансько-християнський діалог “Міцна родина – запорука майбутнього” // www.uarcs.org.ua/hpe/news.htm

²⁸² Рыбалкин В.С. Арабская лингвистическая традиция. Истоки, творцы, концепции.- К., 2000; Рыбалкин В.С. Арабская лингвистическая традиция: классические концепции и их современная интерпретация. Дис. ... докт. филол. наук.- К., 2000; Боднар С.М. Жанр арабських комерційних ділових паперів та їх мовна специфіка.- К., 2000; Боднар С.М. Мовна специфіка арабських комерційних документів. Дис. ... к.філол.н.- К., 2000.

навчальних закладів. В кожному з них є тема присвячена ісламу.²⁸³ Крім того, останнім часом українському читачеві стали доступні оригінальні твори турецьких авторів з цінними відомостями про мусульман Криму в середні віки.²⁸⁴ Було здійснено перевидання книги Ісмаїла Гаспринського (Ізмаїла Гаспралі) “Русское мусульманство. Мысли, заметки и наблюдения мусульманина”, в якій він обстоював ідеї гуманізму, світськості освіти, півдній співпраці мусульманської та християнської цивілізації. Помітний вплив на українську науку справили праці ряду вчених із-за меж України, які досліджували різноманітні історичні прояви життя мусульман Криму. Серед них: С.М. Червона, В.В. Бартольд, У.А. Боданинський, В.С. Возгрін, Р.Г. Ланда та багато інших.

Існує група суто релігійних джерел, що дають багатий матеріал дослідникові. ДУМУ видало книгу Ахмеда Таміма, в якій висвітлюються основи ісламу.²⁸⁵ Видано низку творів авторитетних мусульманських вчених у перекладах українською²⁸⁶ та російською мовами.²⁸⁷ Декілька

²⁸³ Джерело перлин. Хрестоматія східних літератур: Коран (вибрані сури та аяті). Уклала С. М. Русова.- К., 1998; Калінін Ю.А., Лубський В. І. Іслам. Курс лекцій. Учебні матеріали.- К., 1992; Кирюшко М. Іслам // Релігієзнавство.- К., 1997; Лубський В. І., Борис В. Д. Мусульманське право. Учебний посібник для юридичних факультетів.- К., 1997; Історія релігії в Україні.- К., 1999; Академічне релігієзнавство. За наук. редакцією А.Колодного.- К., 2000; Черній А. Іслам // Релігієзнавство. Навч. посібник.- К., 2003; Калінін Ю., Харьковченко С. Іслам // Калінін Ю., Харьковченко С. Релігієзнавство.- К., 1998; Пророченко Н.О. Туреччина: історія, культура, географія навчальний посібник для вищих навчальних закладів.- К., 2005 та інші.

²⁸⁴ Іналджик Галіль. Османська імперія. Класична доба 1300-1600.- К., 1998; Книга путешествия. Турецкий автор Эвлия Челеби о Крыме (1666-1667).- Симферополь, 1999; Эвлия Челеби. Книга путешествий. Походы с татарами и путешествие по Крыму (1641-1667).- Симферополь, 1996.

²⁸⁵ Тамим А. Истинный путь.- К., 1992; Абу Аля Ал-Маудуді. Принципи ісламу.- Львів, 1995; Абу Аля Ал-Маудуді. Спосіб життя в ісламі.- Львів, 1995; Абу Аля Ал-Маудуді. Життєва місія Пророка.- Львів, 1995.

²⁸⁶ Абдуль-Махасин Аль-Кавукджий. Твердост в убеждении.- К., 1998; Абдуллах Аль-Харарий. Мухтасар.- К., 2000; Худа Хаттаб. Справочник мусульманської жінчини.- К., 2000; Ханиф С. Что должен знать каждый об исламе и мусульманах.- К., 1998; Абу Амина Биляль Филипп. Эволюция фикха. Исламский закон и мазабы.- К., 2001; Ат-Тантауни А. Общее представление об Исламе.- К., 2004; Аль-Газали М. Нравственность мусульманина.- К., 2003.

²⁸⁷ Абдулла Юсуф Али. Алфавитно-предметный указатель к смысловому переводу Корана.- К., 2001; Башир Самбо М., Мохаммед А. Хигаб. Коран и его тафсир.- К., 2000; Бюкай М. Библия, Коран и наука.- К., 2001; Саад Абу Рател. Коран как источник научных знаний.- Одесса, 1994.

перекладних творів присвячено зокрема Корану. З'являються публікації, спрямовані проти релігійно-політичного екстремізму, релігійних авторів.²⁸⁸

Джерелами для дослідження ісламу в Україні є ряд журналів (“Релігійна панорама”, де в розділі: “Релігія і сучасний світ” висвітлюються питання мусульманської віри, “Східний світ”, “Сходознавство”, “Близькосхідний кур’єр”, “Новости Центральной Азии и Кавказа”), що виходили у різні роки та виходять нині, а також видання, що продовжуються (“Культура народов Причерноморья”, “Проблемы истории и археологии”, “Востоковедческий сборник”, “Наукові записки” Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ). Останнім часом на базі Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди (Відділення релігієзнавства) видаються окремі, присвячені дослідженням ісламу, спеціалізація кварталника “Українське релігієзнавство”.²⁸⁹ Готується до видруку сьомий том „Релігійні меншини України”, де великий розділ буде присвячено історії ісламу в Україні.

Проте названі вище розробки українських авторів є здебільшого лише першими підходами до теми і потребують свого подальшого розвитку. Газети, які видаються духовно-адміністративними центрами мусульман та їх громадськими організаціями, містять багатий фактичний матеріал, який також потребує наукового, аналізу. Однак ці видання здебільшого є малодоступними, або виходять вкрай нерегулярно („Наш дом – Україна”), або припинили своє існування („Аль-Баян”), або зберігаються лише видавцями – духовними управліннями (“Минарет”) чи громадськими організаціями (“Аррайд”) здебільшого у вигляді неповних комплектів. Повних колекцій більшості з цих видань не мають ні Національна бібліотека ім. В.Вернадського, ні Парламентська бібліотека. Виділити тут хіба що можна лише бібліотеку ім. І. Гаспринського (Сімферополь), яка відрізняється великими фондами в галузі ісламу.

²⁸⁸ Ас-Сайид Ахмад ибн Зейний Дахлян. Заблуждение ваххабитов.- К., 1998; Ахмед Тамим. Ислам против экстремизма и насилия // Мусульмане.- 2000.- № 1.

²⁸⁹ Буття ісламу в Україні та світі: історія і сьогодення // Українське релігієзнавство.- 2004.- № 3-4; Іслам і євроінтеграція: проблеми і перспективи // Українське релігієзнавство.- 2006.- № 37.